

En funktionell syn på det ekonomiska systemet

Kristian Stålné

Här följer en skiss kring det ekonomiska systemet som är källa till stor uppmärksamhet inom hållbarhets-, resiliens- och kollapsdiskussioner. De flesta diskussioner och analyser som görs förs ur antingen ett konfliktperspektiv eller från en uppfattning att det ekonomiska systemet i grunden är dysfunktionellt, på något sätt måste transformeras eller främst skapats för att en grupp ska kunna utöva makt över en annan.

Utgångspunkten för skissen är ett funktionellt perspektiv, alltså ett som utgår från att det ekonomiska systemet fyller ett syfte och man måste ta detta i beaktande innan man kritiserar och förändrar det. Syftet är också att förenkla och göra ekonomin begriplig, även på en vardagsnivå.

Observera att det är en förenkling och att jag inte har någon som helst formell utbildning i ekonomisk teori, utan det här är snarare en fysiker som försöker förstå ekonomi främst ur ett hållbarhetsperspektiv.

Pengar

Vi börjar med pengar, vad är det? Eller rättare sagt, hur kan vi enklast förstå pengar på ett sätt som fungerar intuitivt på det privatekonomiska såväl som på det globala planet? Frågan om pengar är komplex, det finns olika finansiella instrument, olika sorters pengar där endast en liten del är kontanter, pengar är skulder, skulder är slaveri osv. Man kan ta olika perspektiv på pengar, något som ska maximeras, något som är blodet i samhällets funktion, som bubblar upp, man kan ta maktperspektiv på t ex skuld, man kan se pengar och ekonomin som något som i grunden är dysfunktionellt, som tränger undan andra drivkrafter osv.

Jag tänker mig en så enkel och oproblematiserad syn på pengar som möjligt, en som stämmer överens med vardagsintuitionen, som fungerar på de större planen och som speglar vad pengar *borde* vara ur ett funktionellt perspektiv. För mig fungerar det enklast så här:

Pengar = arbete

Med min bakgrund som ingenjör, fysiker och undervisande i mekanik så ser jag arbete och energi som mycket fundamentala storheter som är essentiella för vår existens. Alla organismer måste ta hänsyn till någon sorts energibalans, t ex måste en isbjörn överväga hur mycket energi som går åt för att fånga den där fågeln i förhållande till hur mycket energi den får av att äta den. Ofta avstår isbjörnen från att jaga fågeln för att den inte ens vid lyckad jakt får tillbaka tillräckligt mycket, en sorts djurrikets EROEI – energy return on energy invested.

Från detta ytterst förenklade perspektiv kan vi alltså se ekonomi som systemet vi använder för att koordinera det arbete som krävs för att skaffa mat med energin vi får i oss. Alltså, den ekonomiska dimensionen handlar ytterst om att koordinera det vi får från den ekologiska (produktion) med den sociala (konsumtion). Ett tydligt exempel på detta är den kommunistiska grundtanken "*Av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov*".

När vi var jägare och samlare la vi ner en viss mängd arbete på att jaga och samla och sedan åt vi vad vi lyckades anskaffa. Allt var gratis utom arbetet det krävde och vi delade lika i stammen. Ingen närmare administration av arbetet och maten behövdes. Fler behov än mat behövde tillgodoses i skydd, husrum, verktyg, vapen osv.

Sedan lärde vi oss odla jorden och vi kunde specialisera oss och bli mer effektiva. Då fungerade byteshandel fint, vi kunde byta en säck spannmål mot en djurhud eller lite kött. Jag kunde fokusera mitt arbete på det jag är bra på, odla spannmål samtidigt som jag kan byta mitt arbete mot någon annans arbete med en annan specialitet, något alla vinner på.

När större riken bildas, t ex Romarriket, så behöver detta administreras på ett bättre sätt. Byteshandel är ganska otympligt och kräver att vi båda har med vår vara vid bytestillfället. Vi uppfinner en valuta bestående av mynt med olika valörer så att jag kan sälja det spannmål jag skördat på hösten (jag säljer mitt arbete) och köpa en del kött (någon annans arbete), men kanske också spara en del pengar till vintern eller avlöna en arbetare till min gård.

Efter mynten, som hade fördelen att de hade ett inneboende värde eftersom de var gjorda av ädlare metaller som människor värdesatt, kom sedlar som från början var insättningskvitton hos guldsmeden (senare bankiren) som lagrade guld. Sedlarna var betydligt lättare att bära med sig och gjorde handeln effektivare. En sedel har inte ett inneboende värde utan först pekat på guld i ett bankvalv, men nu inte ens det. Man talar om en fiat-valuta där fiat betyder förtroende eller tillit på italienska. Här är det staten som ställer sig garant för att sedeln ska vara giltig som betalningsmedel.

Nu för tiden talar man om det kontantlösa samhället där vi istället betalar mer med kort och banköverföringar istället för kontanter på många bussar och banker(!). Så vårt arbete som vi först växlat in till en djurhud, sedan till ett mynt, sedan till sedel är nu en siffra på ett konto som syns på en display vilket ofta är svårt att relatera till, t ex när man är inne i en budgivning.

Icke desto mindre, den där siffran på bankkontot är resultatet av arbetet jag lagt ner. På samma sätt som jägare-samlaren lägger ner arbete på att döda en buffel och får lön genom att äta buffeln och ta tillvara hudar så lägger jag ner arbete i mitt yrke, och med mellansteget att jag får pengar av min arbetsgivare – lön – på kontot, går till affären och köper mat – arbete någon annan lagt ner att föda upp en ko och slakta denna. Jag går också och köper en ny tröja, jag tar alltså pengar jag arbetat ihop och betalar pengar till affären för tröjan. De pengarna går till exempelvis lille Singh som har sytt tröjan (en bråkdel förvisso), försäljaren i butiken och de som lägger ner arbete på att transportera tröjan från Indien osv.

En annan del av min lön går åt till att tanka min bil full med bensin. Nu kanske man kan invända att det inte är någons arbete utan främst en naturresurs som jag köper. Men jag menar här att resursen är gratis, oljan ligger bara och väntar i jorden på att någon ska komma och dra upp den. Detta utgår i alla fall det befintliga ekonomiska systemet från. Priset på bensin är främst en spegling av det arbete som krävs att dra upp oljan från jorden och förädla den till bensin. För 100 år sedan krävdes mycket litet arbete att dra upp oljan, man grävde ett hål i marken och oljan sprutade upp. Nu måste man djuphavsborra, dra ur den ur tjära eller åka till Arktis för att utvinna. Mycket arbete krävs (glöm inte att räkna med riskerna också), då blir bensinen dyr (vi bortser från prisspekulation, skatt och eventuella konflikter). Det diskuteras att sätta priser på resurserna, men så långt har vi alltså inte kommit än.

Vad innebär det då att vara rik i ekonomisk mening? Att ha mycket pengar innebär makt över arbete, man kan alltså betala någon annan att utföra arbete åt en. Under förutsättning att denne går med det förstås, annars hade det varit slaveri.

Skuld

Hur ska vi då se på skuld? En del av min intjänade lön går till att betala räntan på lånet jag har på mitt hus. Jag lånade ju pengar av banken för att köpa huset och banken vill ha ränta. Men varför? En inte så konspiratorisk syn på skuld, t ex att se den som slaveri, är att vi kan skapa en förskjutning i tid mellan konsumtion och produktion. På så sätt kan vi köpa ett hus utan att först behöva arbeta in alla pengar, vilket är vettigt ur ett livsperspektiv där man som mest behöver ett hus när man skaffar barn, vid säg 25-30 års ålder, men inte har sparat ihop till det förens man är kanske 50-60 år gammal. Man lånar alltså pengar så att man kan konsumera idag men betala imorgon. Och det är väl en i grunden bra idé!?

Chris Martenson m.fl. menar att det ekonomiska systemet i grunden är dysfunktionellt i och med att pengar skapas med en knapptryckning på banken när vi lånar till husköpet och att denna nya pengamängd bara kräver ett litet initialt kontantnehav av banken, s.k. fractional reserve banking.

Att vi betalar ränta på lånet gör att banken hela tiden tvingas skapa nya pengar för att lånet ska kunna betalas tillbaka. Därigenom förutsätter det ekonomiska systemet en ständigt ökande mängd med pengar, d v s ständig ekonomisk tillväxt.

Men att ränta skulle vara något dysfunktionellt i sig är ändå inte helt självklart. Två tunga skäl finns till räntan som från början endast kunde hanteras av judarna i Venedig, smältdegeln där också kristna och muslimer idkade handel i den tidiga medeltiden. Enlig kristendomen och islam var dock ränta lika med ocker, varvid det föll på judarna att sköta bankväsendet. En tradition som håller i sig än idag, vilket gett upphov till diverse konspirationsteorier. Det första skälet är att den som lånar ut pengar avstår från friheten att kunna använda dessa idag och är låst till tidpunkten för lånets återbetalning (men frågan är om en bank som skapar pengar behöver bekymra sig om detta). Det andra mer självklara skälet är att en bank vid utlåning tar en risk att lånet inte betalas tillbaka, alltså att gäldenären inte förmår uträta arbetet som krävs för att täcka upp lånet. Då kan man se räntan som täckande den procent av gäldenärer som inte kan betala.

Utifrån detta resonemang blir en slutsats att det inte är omöjligt med ständig ekonomisk tillväxt på en begränsad planet. I alla fall i en teoretisk mening. Uttalandet brukar grunda sig i en syn på pengar och ekonomiskt värde som något som refererar till en materiell tillgång som mat, guld, mark eller varor. Med synen på pengar som arbete (eller rättare sagt hur vi värdesätter arbetet) och som något vi kan utföra mer och mer komplext så behöver en ekonomisk tillväxt inte med nödvändighet peka tillbaka på en materiell effektivisering. Lars Wilderäng (Cornucopia?) menar att den ekonomiska tillväxten vi sett har sin grund i en populationstillväxt (fler människor som kan utföra arbete) och ökad konsumtion av fossila bränslen (lagrad energi = förmåga att utföra arbete), vilket också är i linje med den här analysen att pengar är lika med arbete.

Hur hänger då den här synen ihop med synen på BNP, som ju är summan av värdet på alla varor och tjänster i ett land? En tjänst är ju arbete som utförs, men en vara är ju något materiellt. Men enligt tidigare resonemang så betalar vi inte för materialet i varan utan för arbetet som utförts för att utvinna och förädla råvaran, inte för råvaran själv som alltså saknar ekonomiskt värde. På gott och på ont.

Det senaste decenniet har en IT-sektor vuxit fram med tjänster som anses ha ett eget värde och som dessutom kan mångfaldigas utan större kostnad. Men framför allt har vi med hjälp av web 2.0 skapat personliga globala nätverk som aldrig tidigare, utan att vi direkt sätter något ekonomiskt värde på det (eller nåja, Facebooks och Googles börsvärden...). Man ska dock vara medveten om att den elektroniska infrastrukturen kostar en hel del energi att underhålla. Och vid en energikris så måste vi gissningsvis rikta om vårt eget arbete att odla mat och underhålla våra strukturer, så i praktisk mening blir nog tillväxten svår att upprätthålla.

Marknadsliberalismens välsignelse

En kritik som brukar komma fram mot kapitalismen nu är att den breder ut sig och underminerar basen den vilar på, t ex genom en överdriven privatisering och vinstmaximering i områden som tidigare hanterades av det gemensamma. Charles Eisenstein menar exempelvis att den växande ekonomin, där vi sätter pris på fler saker som vi tidigare gjorde gratis, urholkar förtroendet och sammanhållningen i vårt samhälle. Vi instrumentaliserar saker som tidigare var existentiella.

Å andra sidan har det gett oss en hel del frihet att köpa och sälja eget och andra människors arbete. Man kanske kan säga att arbetet som tidigare utväxlades mellan bonden och stataren, ägaren och arbetaren eller mellan mannen och den hemmavarande hustrun, inte hade något ekonomiskt värde och därför kan ses som en ömsesidig omsorg. Men denna utväxling av arbete kan också ses som villkorad då den ena parten lätt hamnar i en beroendeställning, och kanske till och med båda. Ur ett feministiskt perspektiv kan man se viljan till att kvinnans ska kunna arbeta och försörja sig på egen hand som ett sätt att ta sig ur en i grunden villkorad beroendeställning. Beroendet kan dock verka i också i andra riktningen där mannans deltagande i familjen och kontakt med barnen är villkorad förmåga att arbeta ihop till en lön som alla kan leva på.

Ett annat beroendeförhållande kan ses i det tidigare kommunistiska planekonomiska förhållandet mellan producenten och staten där den förre är låst att handla med den senare. Ur ett marknadsliberalt synsätt är alla utbyten av varor och tjänster på en fri marknad en ömsesidigt frivillig affär, och det här är en central princip och vinst med skiftet.

Vidare för främst Korten fram kritik mot kapitalismen som ett rent parasiterande av det livsnödvändiga ekonomiska flödet i världshandeln. Alltså när man tjänar pengar på att befinna sig i närheten av flödet av pengar och därigenom kan utnyttja obalanser för att göra vinster utan att själv producera någon vara eller tjänst. Något banker gör i mycket stor utsträckning, man spelar helt enkelt på aktiemarknaden med andras pengar där vinsterna privatiseras medan risken och de nu faktiska förlusterna får bäras av det allmänna. Det är inte svårt att hitta argument emot detta.

Dock bör man ha i beaktande den fördel liberaliseringen av arbete, där människors arbete kunde börja handlas på en marknad, som Gunnar Rundgren påpekar. Det är i grund och botten en frihet att kunna välja sin arbetsplats (om arbetsgivaren vill gå med på den affären) istället för att vara fast på den gård eller i den by man råkade vara född. Den rörligheten är enormt viktigt för den psykologiska och kulturella utvecklingen som skedde i samhället vid tiden. Innan det skiftet så handlade kreditvärdighet om ens goda namn och heder som ofta berodde på vilken släkt man var född i, därav behovet att försvara hedern.

Framtiden

Om vi återgår till definitionen att *pengar = arbete* så lever vi nu i ett industrialiserat samhälle där de fossila bränslena, först kol, sedan olja och efter det gas, ger oss energi som är en koncentrerad och lagrad förmåga att uträtta arbete. Men en minskad tillgång till denna form av energi gör att ekonomin rimligen borde minska i storlek. Vi måste ägna en större mängd arbete åt att underhålla vårt samhälle och vår infrastruktur.

Senaste decenniet har vi inte kunnat öka utvinningen av olja trots att ekonomin velat växa, vilket fått till ur det här perspektivet naturlig följd att skulderna ökat. Vi in-tecknar mer och mer av vårt framtida arbete för att betala för den konsumtion, nödvändig såväl som onödig, som vi står för idag. Enda lösningen borde vara att snabbt anpassa ekonomin och konsumtionen till verkligheten, men istället fortsätter vi att blåsa upp skulderna i än större grad för att täcka tidigare lån och räntor. En anpassning genom nedskrivning av skulder borde vara enda vägen ut snarare än att stimulera ekonomin att komma igång och växa.

Men för att avsluta med huvudfrågan, är det ekonomiska systemet i grund och botten dysfunktionellt? Jag är inte helt säker på det, som jag ser det är ekonomin inte mer än ett sätt att koordinera det arbete vi utför med de behov vi har. Och så har det väl alltid varit. Det har väl också varit funktionellt ur synsättet att vi inte kommer få några problem med att resurser tar slut och att avfall blir något problem. De problemen vi ser måste väl inte bero på en i grunden dysfunktionalitet hos ekonomin, utan snarare ett missförstånd i vad ekonomi är och vilken roll den bör spela i vårt samhälle (samt en massa avregleringar som låtit människor använda systemet till sin fördel).

En bra grundprincip är, som Karl-Henrik Robért menar i en debattartikel, att den ekonomiska dimensionen i hållbarhetsdefinitionen instrumentell medan den ekologiska och den sociala existentiella. Så länge vi ser ekonomin som instrumentell och inte som något som med nödvändighet måste växa eller som är mått på vårt välbefinnande och vår framgång som art så är jag inte säker på att vi måste hitta på något fundamentalt nytt.

Ekonomin ser jag alltså bara som ett medel att administrera arbete och fördela resurser. Däremot behöver vi ju se över hur vi hanterar ekosystemet och att vi lägger mer arbete på att återskapa resurser så att vi inte överexploaterar ekosystemet, vilket vi gör idag, och att vi fördelar resurser på ett rättvisare sätt.

Sedan, i takt med att resursbasen minskar och materialflöden med nödvändighet blir cirkulära, kommer också det ekonomiska systemet anpassa sig till det. Och det kan nog också anpassas till det i

förtid. Om anpassningen går smidigt och det inte finns en massa maktintressen som tjänar på status quo. För det finns det ju. Alla perspektiv behövs för att få en så mångfacetterad syn på ekonomin som möjligt.

Det här ska betraktas som pågående tankar och en arbetshypotes, bidra gärna med tankar och invändningar. Det finns mycket som är värt att diskutera och kritisera i hur det nuvarande systemet fungerar, men det främsta syftet här är att beskriva ekonomin ur ett funktionellt perspektiv. Jag tror att om vi bättre förstår vad ekonomin ska vara till för så kan vi lättare sätta gränser för vad ekonomin ska göra.

Källor

(Jag har dock tyvärr svårt att komma ihåg allt jag läser och tar in i ämnet,)

Trädgården jorden av Gunnar Rundgren

Lite i Kortens bok om Wall street och Main street

En hel del av Cervenka i Svd

Ganska många inlägg av bloggare som Cornucopia, Flute, Musik@Centrifugen.

Någon bok av George Soros för ett bra tag sen

Diverse dokumentärer om det ekonomiska systemet och subprimekrisen

Crash couse av Chris Martensson

För utvecklingssynen förlitar jag på bl a Gunnar Rundgren, Ken Wilber och Jared Diamond.

http://www.svd.se/opinion/brannpunkt/flummigt-att-hanvisa-till-gron-ekonomi_7917056.svd